

RETAULE DE L'ARCÀNGEL SANT MIQUEL DE CERVERA (SEGARRA)

Mª Esther Balasch i Pijoan

Retaule de Sant Miquel de Cervera

La present comunicació, preten donar notícia d'unes taules que configuren un retaule sota l'advocació de Sant Miquel, que es troben al Museu Comarcal de Cervera, situat a l'església de Sant Joan Baptista. Del retaule tant sols perviuen (almenys localitzables), la taula central, una de lateral i el bancal, així com sis peces del guardapols. Desconeixem l'autoria, con la datació i el comitent. Per tant el present estudi, i a manca d'estudis monogràfics i atesa l'escassetat de bases documentals (la documentació que hem exhumat a l'Arxiu Històric de Cervera, de la Xarxa d'Arxius de la Generalitat no ens aporta ni clarifica cap datació, com tampoc cap autoria). Per tant, el present treball haurà d'anar a exposar l'estudi de l'obra a partir de diferents teories, com de la confrontació de les aportacions dels diferents historiadors que han encetat el tema, incloent-hi també una breu anàlisi iconogràfica i estilística de les taules.

Segons les fitxes de les taules que es conserven al Museu, les taules central i lateral entraren en dipòsit al Museu el Juny del 1921; Pel que fa al bancal i els fragments del guardapols, ingressaren el 23 d'octubre del 1971. Tant de la taula central, com la lateral se'ns informa que provenien de l'església de Sant Miquel de la mateixa vila, situada prop del "pou de Sant Miquel"¹. D'altra banda Razquin Fabregat ens diu l'any 1935 que la predella era a la sacristia del'església parroquial de Santa Maria², ens dona la procedència del bancal, informació que coincideix amb procedència que enregistra la fitxa del Museu³. Pensem per tant, que el retaule es trobava de vell antubi amb tota

1. AGUSTI DURAN I SANPERE.: *El Museu Comarcal de Cervera*. Separata del n.º. 58 del Boletín Informativo correspondiente al mes de diciembre de 1962, p. 20. En ell s'ens informa de l'existència de dos fragments d'un retaule dedicat a l'Arcàngel Sant Miquel, atribuïble al pintor Valencià, Mestre Girard, amb procedència de l'església de Sant Miquel.

2. FERNANDO RAZQUIN FABREGAT.: *Cervera*. Biblioteca de Turismo de la sociedad de atracción de Forateros de Barcelona, volum 33. Barcelona, Librería Francisco Puig, 1935. p. 24. ens indica que a la sacristia es trobava una predella d'estil gòtic.

3. HELENA BATLLE I ARGIMON, autora de la fitxa que el.laborà pel Museu el 1983, ens indica que el bancal procedeix la parroquial de Santa Maria.

probabilitat a la mateixa parroquial de Santa Maria, en una capella absidial, l'altar de la qual era sota l'advocació de Sant Miquel⁴. Cal fer esment, que el 1366 la capella fou novament instituïda per Iacobum Porta, mercader⁵. Rebutgem per tant la ubicació del retaule a l'església de Sant Miquel, edificada el 1362, i destruïda el 1822⁶. Cal fer esment, que Duran i Sanpere, que sembla ser que desconeixia la existència de la predel·la considerà en un principi que ambdues taules procedien de l'església de Sant Miquel⁷. Es qüestiona més endavant aquesta procedència i estableix la hipòtesi que els dos fragments del retaule podien provenir de la capella de la confraria dels sastres que tenien a l'església de Santa Maria, capella que fou més tard passada als mercaders⁸. Considerem però més lògica i versemblant la hipòtesi que nosaltres proposem ja que tant la iconografia de la taula del retaule, com de la capella a la que anava destinat son coincidents.

Autoria i datació i comitent

La primera proposta d'autoria ens la proporciona Post,⁹ que atribueix l'obra al Mestre Girard, pintor valencià actiu a València i Catalunya. L'estudi endegat per l'historiador nord-americà serà el punt d'arrencada dels estudis posteriors, tot i que s'establiran nombrosos dubtes i nous plantejaments respecte a l'autoria. Entre ells els de Gudiol i Alcolea¹⁰, que davant la impossibilitat, suposem que per raons estilístiques més que geogràfiques¹¹, -d'adjudicar

4. AGUSTI DURAN I SANPERE.: *Llibre de Cervera*. Curial, Barcelona, 1977. p. 130. Làmina XXXVI.

5. PRIM BERTRAN I ROIGE.: La dècima eclesiàstica del deganat de Cervera (1366) del segle XIX". *Miscel·lània Cerverina* -IV. Centre Comarcal de cultura, Cervera, 1986. p. 79.

6. DURAN I SANPERE, 1977. p. 334. L'autor ens assabenta, que la devoció de l'Arcàngel i les restes del altar, foren traslladades a l'Hospital de Castellort, i més tard a l'església de Sant Antoni, on li fou dedicada una capella.

7. AGUSTI DURAN I SANPERE.: "El Museo Comarcal de Cervera". Tiratge especial de *Amics de Cervera i la Segarra*, de Barcelona. 1959. p.20.

8. DURAN I SANPERE., 1977. p. 335.

9 Chandler Rathfon POST.: *A History of Spanish Painting*. Vol. VII. Cambridge (MSS), Harvard, University Pres, 1938. p. 575.

10 Seguint l'estudi endegat per Post, DURAN I SANPERE 1962. op. cit., p. 20. Del mateix autor vegeu, Op. cit., 1977, p. 517. JOSÉ GUDIOL RICARD.: *Pintura Gòtica, "Ars Hispaniae"*. Plus Ultra, Madrid, 1955. P. 255. 258. JOSÉ CAMON AZNAR.: *Pintura Medieval española, "Summa Artis"*, Vol. XXII, Madrid, 1978. p. 424.

11. XIMO COMPANYY.: "Petjades valencianes en la pintura hispanoflamenca a Lleida (Notes sobre el Mestre de Javierre, Joan Reixac i Pere Girard). *Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa*. Institut d'Estidus llerdencs, Lleida, 1992. P. 434.

l'autoria de les taules al Mestre Girard-, prefereixen acunyar l'apellatiu del "Mestre de Cervera", mentre que la professora Rosa Alcoy, matisa que fins i tot no es pot defugir de la vinculació de l'àrea aragonesa¹².

Certament, l'estil de les composicions del retaule de Cervera, així com la producció pictòrica que Gudiol-Alcolea atorguen al "Mestre de Cervera"¹³, s'inscriu amb certa fidedignitat amb els paràmetres de les formes pictòriques practicades pels valencians Reixach i Jacomart. Descartem almenys inicialment, la proposta d'autoria vers la figura de Girard, proposant alhora que la via de penetració del pintor sigui aragonesa, sense descartar en principi la seva influència valenciana. La vila de Cervera degué ser el centre de difusió, de les obres d'un pintor de producció modesta - que considerem de suposada procedència aragonesa-, que ara per ara roman anònim. Pel que fa a la pintura aragonesa, trovem certs paral·lelismes amb l'obra d'un pintor anònim de finals del segle XV, concretament en la representació del "Baró de Dolors" i els àngels que el flanquejant, del retaule de Santa Margarida a l'església d'Alquézar (Osca)¹⁴. D'altra banda no podem deixar d'assenyalar la similitud, que fou remarcada pel Dr. Joaquín Yarza, dels donants de la Taula de Sant Miquel amb els que apareixen en la Taula de la Verge i Sant Vicenà Ferrer de l'església del Convent dels Dominics, a la mateixa vila, executada per Pere Garcia de Benavarri¹⁵, sense que amb aquesta apreciació s'intenti establir cap tipus de vinculació "a priori" entre aquest pintor i el nostre "Mestre de Cervera"; pretenem però, enfatitzar la figura del pintor aragonès Pere Garcia de Benavarri, que aplegà un nombrós grup de deixebles i col·laboradors¹⁶, actiu a la ciutat de Lleida¹⁷, a Belcaire d'Urgell, i a la mateixa vila de Cervera, fet, aquest darrer que ens suggereix un punt de contacte més ample

12. Vegeu ROSA ALCOY: "Retaule i Predel·la" *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Romànic i Gòtic*. Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. 1990. Catal. 130-131. p. 187 i ss.

13. GUDIOL-ALCOLEA, op. cit., p. 186. Gudiol dona la referència de dos pintors francs Johan Baget i Pau Reg, que vivien allotjats a la casa de Pere Garcia de Benavarri a Barbastre el 1483. Hem d'afegir respecte al pintor franc Baget que fou nat a Castelló de Farfanya i col·laborà activament amb Juan de la Abadía durant la seva estada en terres aragoneses, documentada entre el 1492 i el 1500. Veure al respecte les darreres investigacions de Francesc FITÉ I LLEVOT: *Catàleg Mil·lenni* 1989, fitxa núm. 84, p. 368.

14. Vegeu CAMON AZNAR. Op. cit., p. 327. Fig. 322.

15. JOAQUÍN YARZA.: "Pere Garcia de Benavarre. Verge i Nen, sant Vicenà Ferrer i donants" dins *La Seu Vella de Lleida. La Catedral, els Promotors, els Artistes S. XIII a S. XV*. Exposició Sala Gòtica de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida Març 1991. p. 166.

16. GUDIOL-ALCOLEA.: op. cit., p. 186.

17. FRANCESC FITÉ I LLEVOT.: "Estada a Lleida de Pere Garcia de Benavarri". *Occidens; Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa*. Lleida, 1985. (17) Vegeu Francesc FITÉ I LLEVOT.:

que l'estricta mimetisme artístic. També fou actiu a Barcelona i finalment s'establí a Barbastre.

La datació que proposem pel retaule es basa fonamentalment, amb fets històrics de la vila de Cervera¹⁸. La data que establim oscil·la des del 1489 al 1491. Si tenim en compte que Sant Miquel és invocat en temps d'epidèmies i de mals, pel seu caràcter apotropaic i pestífer, alhora que com a guardià de les ciutats; històricament a Cervera, de 1489 a 1491 es donen tot un seguit d'anys funestos per la població per causa de l'epidèmia de la pesta¹⁹. Al 1491, es posaren guardes als portals de la vila per evitar l'accés dels afectats i el consegüent contagi als ciutadans. Aquesta és potser la data clau per la datació del retaule, encara que cap indici documental directe recolzi la nostra hipòtesi, ja que la representació, a la taula central, d'una figura a la portalada de la "Vila Closa", ens indica la vigència de les Ordinacions que aquest any 1491 establí el Consell de la vila.

Dels comitents, res en sabem llevat de la seva presència a la taula central. Possiblement es tracti de mercaders o de persones importants de la vila, sense que res ens indiqui la seva pertinença a l'estament nobiliari. Les taules conservades no presenten senyals heràldics, malgrat que al mateix Museu Comarcal, s'exposen també restes de muntants que possiblement performaven el guardapols del retaule, en un dels quals és visible un escut amb divisa de la que no hem esbrinat la nissaga²⁰.

18. JOSEP M^o LLOBET I PORTELLA.: "Les epidèmies a Cervera durant l'Edat Mitjana" *Miscel·lània Cerverina* I. Centre Comarcal de Cultura, Cervera, 1983. P. 44. L'autor ens informa de les diferents epidèmies que al llarg de l'Edat mitjana deixaren empremta a Cervera. Concretament, el 1489 es prohibeix l'entrada a la població o als termes d'ella de qualsevol persona malalta de pesta. Al 1491, es posaren guardes als portals de la vila per evitar el contagi de la pesta. Aquesta és potser la data clau per la datació del restaule, reprendrem el fil més endavant. Les epidèmies s'anaren succeint fins al final de segle.

19. Malgrat que en un primer moment ens va evocar lleugerament els cards heràldics que ostenten els Cardona, pensem que cal aprofundir encara al respecte.

20. ROSA ALCOI I PEDROS.: "Jaume Huguet. El darrer esclat del Gòtic". *Jaume Huguet. 500 anys*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1993. p. 137. Vegeu igualment Joaquim GARRIGA I RIERA., "Retaule de Sant Bernat i l'Àngel custodi". *Jaume Huguet. 500 anys*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1993. p. 174 a 180; il. p. 177.

Anàlisi i descripció

El compartiment més interessant del conjunt és la taula central, presidida per la figura de Sant Miquel. Iconogràficament, sembla ser que es tracta d'aquest arcàngel, si bé, aquesta representació presenta forta similitud amb la figura de l'àngel Custodi. Vegeu la representació de l'àngel custodi del retaule del mateix i Sant Bernardí²¹.

El fet que sant Miquel o l'àngel custodi presideixi la taula central ens indica que la ciutat li tenia especial devoció i confiança, per tant era escollit en moments difícils com a guardià de la vila. Trobem també correspondències entre els poders de Sant Miquel i l'Àngel Custodi com a protectors i antipestífers²².

La monumental figura de l'arcàngel (fig. 1) ocupa quasi bé dues terceres parts de la taula. Apareix dempeus sobre una ciutat fortificada segons els estíl·lems emprats dels models nòrdics. En l'altre extrem de la portalada d'accés a la fortalesa, i en un notable canvi de proporció i d'estilització, dos donants agenollats miren el sant invocant-lo. Miquel vesteix capa pluvial de domàs amb ribets repussats i daurats que presenten caràcters de reminiscències alfabètiques. Són també repussats i daurats els remats de l'escut que sosté el Sant, així com el nimbe, resolt a base de cercles concèntrics. Alguns elements els podríem considerar de retardataris, com són els estucs en relleu, que ajuden a definir les formes del nimbe entorn del cap de Sant Miquel, com les bordures del mantell i del fermall. Trobem, fins i tot, exemples en pintures més tardanes com és el cas de la taula de Sant Vicenà, procedent de la parroquial de la vila d'Ager, actualment al Museu Diocesà de Lleida²³, que ens mostren la pervivència de recursos tardogòtics en produccions on ja s'albira una lleugera voluntat de canvi.

La taula lateral que és conserva intacta presenta les imatges de l'escena de l'Anunci a Maria (fig. 2), pel que fa al registre inferior a l'adoració dels pastors. L'episodi que es desenvolupa a l'interior d'una estança segueix els esquemes convencionals, si bé, es vislumbra una influència de caire flamenquitant

21. JOAN MOLINA I FIGUERAS: "Caràcter i funció de les imatges en els retaules de Jaume Huguet" *Jaume Huguet 500 anys*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, p. 81, vegeu nota Núm. 37 de l'autor.

22. FRANCESC FITÉ I LLEVOT: Catàleg *Mil·lennom* 1989, fitxa núm. 84, p. 368. Igualment, del mateix autor "Sant Vicenà d'Ager" *Pilebra*. Núm. Inv. 84, (en premsa).

23. Emile MÈLE: *L'Art religieux de la fin de du Moyen Age en France*. Paris, 1908, p. 37, 38.

palesa en la representació del paisatge que entreveiem a través del finestral que centra la composició.

L'adoració dels pastors (fig 3), és un tema representat en la itàlia del trecento, encara que no conegué una veritable difusió fins que fou incorporat per la pintura septentrional durant els primers decennis del segle XV²⁴. Serà a partir d'aquest segle que es faran més presents els pastors d'acord amb la iconografia italiana, molt emprada també pels miniaturistes flamencs. Contemplem però, en aquesta taula dues adoracions més. L'adoració de l'infant presenta una variant de la visió de Santa Brígida; en el nostre cas el patriarca Josep no sosté el ciri encès propi d'aquesta iconografia, que ha estat substituït per una rosari²⁵.

Quant a l'adoració dels àngels, tema de gran transcendència des del segle XV com adició al relat evangèlic. Possiblement estigui basat amb les *Meditationes Vitae Christi*, de Sant Bonaventura on diu: "Els àngels del cel s'agenollaren davant el recent nascut tot cantant".

Per acabar, la predel·la està configurada per cinc compartiments. D'esquerra a dreta, trobem la figura de Sant Bartomeu, la Verge dolorosa, Crist de la Pietat, Sant Joan Evangelista i Maria Magdalena.

24. JOAQUIN YARZA.: "Jaume Ferrer II. Epifania i Adoració del Nen". *La Seu Vella de Lleida. La Catedral els promotors, els artistes S. XIII a S. XVI*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991. p. 66-67.

25. DOMINGO J. BUESA CONDE.: "La Vida de la Virgen en la Iconografia del Arte cristiano". *María en el Arte de la Diócesis de Zaragoza*. Zaragoza, 1988. p. 20

Fig. 1. Taula Central

Fig 2. Escena de l'Anunciació

Fig 3. Adoració dels Pastors

